Pokroky matematiky, fyziky a astronomie

Zprávy, jubilea, historie

Pokroky matematiky, fyziky a astronomie, Vol. 6 (1961), No. 2, 114--118

Persistent URL: http://dml.cz/dmlcz/139382

Terms of use:

© Jednota českých matematiků a fyziků, 1961

Institute of Mathematics of the Academy of Sciences of the Czech Republic provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This paper has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ: The Czech Digital Mathematics Library* http://project.dml.cz

ZPRÁVY, JUBILEA, HISTORIE

ZEMŘEL UNIV. PROF. PHDR. QUIDO VETTER

Dne 20. října 1960 zemřel náhle ve věku 79 let univ. prof. PhDr. Quido VETTER, náš významný historik reálných věd, zejména matematiky.

Prof. Vetter zahájil svoji učitelskou dráhu jako suplující profesor matematiky a deskriptivní geometrie na reálce v Praze I dne 15. února 1907. Působil pak na různých středních školách (gymnasiích a reálkách) v Lipníku nad Bečvou, v Chrudimi a znovu v Praze.

Roku 1919 se habilitoval na Karlově universitě pro dějiny matematiky. Byl prvým vysokoškolským učitelem tohoto oboru u nás. Habilitaci rozšířil v roce 1924 i pro školu speciálních nauk při Vysokém učení technickém v Praze. Téhož roku mu byl udělen titul mimořádného universitního profesora. Téměř současně byl také pověřen přednáškami z metodiky matematiky na přírodovědecké fakultě Karlovy university.

Více než padesát let vykonával prof. Vetter obtížný úřad učitele, z toho téměř 40 let byl učitelem vysokoškolským. Po celou tuto dobu věnoval se také intenzívní vědecké, publikační i organizační činnosti v oboru dějin reálných věd.

Výsledkem této práce je úctyhodná řada téměř 250 studií, pojednání a článků a více než 400 recenzí prací domácích i zahraničních pracovníků v historii reálných věd.

Habilitační spis Quido Vettra „O metodice dějin matematiky" (1919) významně přispívá k metodice zkoumání tohoto rozsáhlého vědního oboru. V knize „Jak se počítalo a měřilo na úsvitě kultury" (1926) seznamuje čtenáře se vznikáním čísel a operací s nimi a se vznikem některých metrických základních pojmů v geometrii.

V dalších svých pracích se prof. Vetter zabývá matematikou babylonskou, řeckou, egyptskou a arabskou. Věnuje pozornost historikům matematiky, např. Gustavu ENESTRÖMOVI, svému příteli Gino LORIOVI, Jeronýmu Jiřímu ZEUTHENOVI a Morici CANTOROVI.

Mnoho pojednání a základních studií je věnováno české matematice, na kterou soustředil svoji pozornost zejména v posledních letech svého života. Výsledkem tohoto zkoumání je zejména fundamentální pojednání „Šest století matematického a astronomického učení na universitě Karlově v Praze" (Věstník Královské české společnosti nauk, 1952), řada pojednání v posledních ročnících Matematiky ve škole a souborná studie „Kratkij obzor razvitija matematiky v českich zemljach do bělogorskoj bitvi", která vyšla ve znamenitém sovětském sborníku Istoriko-matematičeskie Issledovanija, sv. XI (1958).

Kromě rozsáhlé publikační a vědecké činnosti byl také účasten na četných vědeckých shromážděních, kongresech a sjezdech matematiků v různým zemích Evropy (Bologne 1928, Curych 1932, Turn Severin 1932, Paříž 1929, Londýn 1931, Lisabon 1934, Varšava 1933, 1934 atd.). Ve Varšavě organizuje r. 1933 výstavu dějin reálných věd v Čechách.

Činnost organizační i vědecká je všeobecně uznávána a hodnocena. Prof. Vetter se stává postupně dopisujícím členem (1929) a pak (1932) skutečným členem Mezinárodní akademie pro dějiny reálných věd, jejím místopředsedou (1934) a konečně i předsedou

(1934—1937). Byl též povolán za doživotního člena výkonné rady této instituce. Následovalo členství v řadě domácích i zahraničních institucí, např. v Comité belge d'histoire des sciences v Bruselu, Commission d'histoire des sciences při Centre de synthèse v Paříži. Byl čestným členem „Unio nationalis et internationalis totius energiae renovatricis" v sekci pro vědu a umění v Rio de Janeiro, delegátem při Mezinárodní komisi pro matematické vyučování, mimořádným členem Královské společnosti nauk v Praze, předsedou Národního komitétu pro dějiny reálných věd při Národní radě badatelské v Praze atd.

Česká věda ztrácí v prof. Vetterovi zdatného pracovníka, iniciativního organizátora a dobrého učitele. V celém jeho obsáhlém díle žije památka prof. Vettra trvale.

František Balada

ZA ZESNULÝM DOC. RNDR. EMILEM MASTNÝM

Dne 10. prosince 1960 zemřel ve věku 53 let jeden z význačných metodiků matematiky, docent Pedagogického institutu v Brně soudruh RNDr. Emil Mastný.

Zesnulý pocházel z dělnické rodiny a vystudoval na přírodovědecké fakultě brněnské university obor matematika-fyzika. Na téže fakultě dosáhl také doktorátu přírodních věd. Ve své disertační práci se zabýval korespondencemi fokálních ploch kongruencí W a ukázal vynikající schopnosti pro studium diferenciální a analytické geometrie. Těmto oborům, a později též teorii grup, se věnoval stále, avšak těžká vleklá choroba nutila ho často práci přerušovat; proto jeho vědecké dílo, přes množství vlastních částečných cenných výsledků, zůstalo nedokončeno.

Jako učitel započal svou dráhu na měšťanské škole ve Velkém Týnci, pak vyučoval na reálných gymnasiích v Novém Městě nad Váhom a v Brně. Roku 1946 se stává vysokoškolským učitelem a zasvěcuje svou práci výchově učitelů na pedagogické fakultě, později VPŠ a nakonec na pedagogickém institutu.

V bouřlivém vývoji vyučování matematice po osvobození plnil doc. Mastný čestně mnoho úkolů. Byl členem komisí pro osnovy, psal učebnice, přednášel v různých celostátních školeních a psal metodické články. Jeho spolupráci na učebnicích matematiky pro bývalá gymnasia (1951) velmi vysoko hodnotil akademik E. Čech.

Doc. Mastný je autorem učebnice Trigonometrie pro 10. a 11. postup. ročník, ve které buduje pojem goniometrických funkcí na komplexních číslech. Způsob, jakým je učebnice napsána, vzbudil zájem ve světové metodické literatuře (např. ruské a polské). Vědecké pojetí spojené s hutnou formou výkladu kladlo svou nezvyklostí značné nároky na učitele

i na žáky. Jako hlavní autor napsal s. Mastný Metodického průvodce, pomocnou knihu pro učitele, a vracel se k mnohým problémům v článcích v Matematice ve škole.

V tomto časopise uveřejnil s. Mastný celkem 16 článků a poznámek, ve kterých se stále zabýval základními pojmy při vyučování matematice. Snažil se, aby ukázal učitelům rozdíl mezi přesnými vědeckými pojmy takových základních věcí, jako jsou například zlomek, podíl, úhel, přímka, komplexní číslo, násobení rac. čísel atp., a mezi tím, co je ve starších učebnicích. Věřil, že teprve po vyjasnění těchto základních problémů může učitel s úspěchem plnit svůj úkol. Tyto články psal po důkladném studiu nové literatury a po historických studiích daného problému. Mnohé poznatky v nich uložené jsou ještě dnes neobyčejně aktuální.

Pro vysoké školy napsal učebnici Analytická geometrie lineárních útvarů a kuželoseček (ČSAV 1953), kde šel (hlavně ve druhé části) samostatnými metodickými cestami.

Zesnulý překládal ze sovětské matematické literatury a byl recenzentem několika učebnic a vědeckých publikací. V poslední době byl hlavním autorem pokusné učebnice Geometrie pro 10. p. r. JSŠ (pokusné) a spoluautorem Geometrie pro 11. postup. ročník DSŠ. Byl pokrokovým učitelem, oddaným členem strany a nezapomenutelným soudruhem pro nás, kteří jsme s ním spolupracovali.

Jako učitel byl velmi oblíben pro jasnost výkladu a lidsky citlivý poměr ke studentům. Jeho žáci odcházeli do praxe dobře připraveni jak po vědecké stránce, kde získali jasné a pevné základy, tak i po stránce metodické.

Všichni, kdož přišli osobně do styku se zesnulým, museli obdivovat jeho vzácnou povahu a jeho optimismus, s jakým plnil navzdory těžké chorobě oddaně všechny povinnosti. Byl to vzácný člověk. Jeho památka zůstane v myslích všech, kteří ho poznali.

Jan Weigel

STEFAN BANACH

Presidium a matematický ústav Polské akademie věd uspořádaly k patnáctému výročí úmrtí vynikajícího polského matematika Stefana Banacha slavnostní shromáždění, které se konalo ve Varšavě 4. září 1960. Na slavnosti promluvil kromě zahraničních hostů profesor S. Mazur, profesor S. Kulczyński, president Polské akademie věd profesor T. Kotarbiński a profesor H. Steinhaus. Z poutavé a hluboce lidské vzpomínky profesora Steinhause, otištěné v časopise „Problemy" (1960, *16*, str. 804), přinášíme výtah, který má naše čtenáře alespoň v hrubých rysech seznámit se životem a osobností Stefana Banacha, jednoho z nejvýznamnějších matematiků tohoto století.

Stefan Banach se narodil dne 20. března 1892 v Krakově, tehdy ještě rakouském. Jeho otec se jmenoval Greczek a byl úředníkem krakovského ředitelství drah. Kdo byla Banachova matka, není známo; ví se jen to, že novorozeně — patrně nevítané — bylo dáno na výchovu pradleně Banachové, která mu dala své jméno a v jejímž podkrovním bytě i vyrůstalo. Otec se o dítě také nestaral. Tak se stalo, že gymnasista Banach byl od svých patnácti let odkázán na kondice z matematiky. Bylo to jistě tvrdé živobytí, které však mělo ten klad, že v mladém preceptorovi byl záhy vzbuzen hlubší zájem o matematiku, dokonce takový, že samouk Banach počal již na gymnasiu studovat učebnici J. Tanneryho (Introduction à la théorie des fonctions d'une variable, Paris 1886), která mu patrně byla i učebnicí francouzštiny.

Vysokoškolská studia započal Banach na Jagiellonské universitě v Krakově, odkud však záhy odešel na polytechniku ve Lvově, kde po dvě léta studoval inženýrství — podle programu. Po vypuknutí první světové války se Banach vrací do Krakova, kde se sice pilně zabývá matematikou, avšak v těžkých životních podmínkách v době války, kdy nebylo jisté, co přinese příští den. Obrat k lepšímu nastal až po ukončení války v roce 1920, kdy se Banachovi dostalo vytouženého místa asistenta matematiky na polytechnice ve Lvově. Další léta — to už byla doba vědeckých a do jisté míry i životních úspěchů.

V roce 1922 vydává svou sedmou práci, doktorskou disertaci na téma abstraktních množin a jejich použití u integrálních rovnic. Nabývá tím hodnosti doktorské, ovšem s jistým blahovolným přehlédnutím formálních nedostatků v průběhu studia. Současně se i habilituje a bezprostředně po habilitaci se stává profesorem, zprvu mimořádným a v roce 1927 řádným — ve věku 35 let. Jsou tu však i jiné pocty. V roce 1924 se stává dopisujícím členem tehdejší Polské akademie věd, v roce 1930 laureátem ceny města Lvova a v roce 1939 laureátem velké ceny akademie. Řádným členem akademie se však nestal nikdy. Profesor Steinhaus poznamenává, že dnes se dá jen těžko vysvětlit, proč se v akademii nenašlo křeslo pro dítě krakovské ulice.

Ve Lvově rozvinul Banach rozsáhlou vědeckou činnost, která v jistém slova smyslu navazovala na práce V. Volterry, I. Fredholma, D. Hilberta, J. Hadamarda a jiných a vedla k výsledkům, jejichž základní význam je v současné době obecně známý. V té době vzniklo hlavní Banachovo dílo, pojednávající o teorii lineárních operací, které vyšlo ve Varšavě v roce 1932 (ve sbírce „Monografie Matematyczne"). Svou vědeckou činností se stal Banach zakladatelem lvovské matematické školy, pro niž založil časopis „Studia Mathematica", významný pro rozvoj teorie lineárních operací.

Druhá světová válka zasáhla ničivě toto plodné vědecké středisko. Německá okupace Lvova znamenala pro profesora Banacha pozoruhodnou změnu v zaměstnání. Stal se krmitelem vší v bakteriologickém ústavu německého profesora Weigela. A neušel ani vězení, které ho však nezlomilo, jak ukazuje důkaz jisté věty, který se mu podařil v tomto nezvyklém prostředí. Hůře bylo s jeho žáky, z nichž někteří zaplatili německou okupaci životem. Zahynul i nejnadanější z nich, J. P. Schauder, jehož studie ukázaly význam Banachových prostorů pro řešení krajových problémů v teorii parciálních diferenciálních rovnic.

Ve Lvově se Banach dočkal i porážky Němců, zemřel však nedlouho potom, dne 31. srpna 1945. Jeho pohřeb vypravila vláda Ukrajinské sovětské socialistické republiky.

Osobnost Banachova se však nedá vystihnout pouhým výčtem životopisných údajů, i kdyby takový výčet byl dosti podrobný a zajímavý. Banach, jak se nám jeví ve vzpomínce Steinhausově, byl člověk svérázný jak v životě, tak i ve své činnosti badatelské a učitelské.

Byl to zdravý a silný realista, až cynický, nijak se nepodobající typu asketického a zasněného učence. Znal své schopnosti a dobře věděl, že ve vědecké práci nelze genia nebo nadání nahradit jinými, často jen pomyslnými vlastnostmi. Jeho genialita se jevila především v jasné formulaci zkoumaného problému; v přímém přístupu k jeho řešení šel cestou, která neselhávala, neboť byla zvolena po jasné úvaze, až nepříjemně jasné, jak říkali jeho přátelé. Šťastné náhodě neponechával nic, poněvadž věřil, že „naděje je matkou hlupáků".

Hůře však tomu bylo s formální stránkou jeho badatelské činnosti. Písemná formulace mu činila velké potíže a nebýt jeho přátel a asistentů, mnohé z jeho prací by se nedostaly vůbec do tiskárny. Významnou okolností tu byly i Banachovy návyky ze studentských

dob. Jeho práce patrně nevznikaly v klidu pracovny, nýbrž v prostředí zcela jiném — ve „Skotské kavárně" ve Lvově. Banachův žák S. Ulam vzpomíná na tato „posezení", při nichž Banach byl nepřekonatelný jak svou vytrvalostí, tak i spotřebou nápojů. Jedna taková schůzka, na níž se hledal důkaz jedné důležité věty o Banachových prostorech, trvala dokonce sedmnáct hodin. Důkaz se sice našel, avšak nezachoval se, neboť byl napsán přímo na mramorové desce kavárenského stolku. Tento případ nebyl ovšem ojedinělý, a proto Banachova manželka Lucie koupila důkladný sešit, který byl uložen u pana vrchního. U toho byla „skotská knížka" k dispozici každému hostu — matematikovi, který o ni požádal. Tento zajímavý doklad se zachoval a v něm i soutěžní úlohy o ceny, jejichž rozmezí bylo dosti široké, od malé černé kávy až po živou husu.

Stinnou stránkou tohoto způsobu života byly posléze dluhy, které Banacha donutily k vedlejší výdělečné činnosti. Psal učebnice, i středoškolské, jednak sám, jednak se spoluautory Sierpińskim a Stożkem. Byly to dobré učebnice, didakticky cenné a dodnes používané, jako například „Rachunek różniczkowy i całkowy" (díl I a II, 6. vydání, Varšava 1957), přeložený též do ruštiny, nebo „Mechanika" (4. vydání, Varšava 1956), vydaná též v jazyce anglickém.

František Petrů